WIKIPÉDIA

Luvi nyelv

A Wikipédiából, a szabad enciklopédiából

A **luvi nyelv** (elterjedt írásmóddal *luwi*, *luwian*) az anatóliai nyelvek egyike. Az ókorban Anatólia délkeleti részén, főleg Kizzuvatna térségében beszélték. Írásrendszere merőben eltér a rokon hettita nyelvtől, mert míg a hettiták az asszír ékírást vették át és használták saját írásaikban, a luviak saját hieroglif írást alakítottak ki. A luvi nyelv sohasem volt a Hettita Birodalom hivatalos nyelve, de széles körben beszélték és használták. Az epigrafikus emlékeken a birodalmi korból is több feliratuk ismert, a luvi írás egészen Anatólia legnyugatibb részéig, Trója városáig is terjedt, mivel innen is ismert egy hettita tisztviselő luvi feliratú pecsétnyomója. A luvi nyelv fénykorában Anatólia központi és északi területein kívül szinte mindenhol ezt beszélték a Hettita Birodalom területén. A Hattuszasztól alig két napi járóföldre keletre eső Tapikka és az északkeletre eső Szapinuva levéltárai és pecsétnyomói alapján már a középhettita korban is messzire terjedt észak felé.

Az újhettita királyságokban fokozatosan átvette a hettita nyelv helyét, részben keveredett azzal is, és az arameussal. Ezek a jellegzetes hettita–luvi-arámi keveréknyelvek egész Észak-Szíria és Nyugat-Mezopotámia területén léteztek. A luvi nyelv – és keverékei – használata végül az i. e. 7. században, az újasszír hódítások idején tűnt el.

Luvi

karatepei felirat

Beszélik	Alsó-Hatti
Terület	Anatólia
Beszélők száma	0 (anyanyelvi) fő
Nyelvcsalád	indoeurópai nyelvcsalád anatóliai nyelvek **luvi nyelv**
Ágak	lük nyelv káriai nyelv lüdiai nyelv[1]
Írásrendszer	hieroglif írás (luvi hieroglif) ékírás
Nyelvkódok	
ISO 639-3	`xlu (http://www.sil.org/iso639-3/documentation.asp?id=xlu)`

Tartalomjegyzék

Rokonsága

Tarhuntanu luvi feliratú pecsétnyomója Trója VIIb rétegéből

A luvi nyelv az anatóliai nyelvcsalád tagja. Rokona a hettitának, talán annak egy nyelvjárása, vagy egy hettitaszerű nyelv ötvöződése egy korai nem-indoeurópai nyelvvel. A luvi nyelv jelentőségét az adja, hogy kapcsolatot teremt a hettita nyelv és az ógörög, etruszk (feltételes módon, mivel az etruszk nyelv még nem ismert annyira, hogy a rokonságát kellően megalapozottan lehetne kutatni) és latin nyelvekkel a belőle kialakuló lük, lüd, phrüg és káriai nyelveken keresztül.

a luvi nyelv használatának fontosabb térségei

A Wikimédia Commons tartalmaz *Luvi nyelv* témájú médiaállományokat.

Az indoeurópai nyelvek kentum ágával rendkívül sokrétű kapcsolata van. Így – a hettitához hasonlóan – főneveik többsége *š* hangra végződik (lásd görög *sz*, latin *-us*). A lokativusként használt *-i* és *-iya* ragok fontos helynévképzők a kentum nyelvekben. Az ógörög nyelvben gyakori – és sokáig nem-indoeurópainak gondolt – állandó mássalhangó-kapcsolatok is innen erednek, mint az *ssz, nk, nkh, nt, nth, nksz, ksz, psz, kh*.

Szerkezetében is hasonló hozzájuk, az úgynevezett tárgyeset nyelvekhez tartozik, mint a német, a latin és a görög is, bár ezekhez tartozik a finn, a magyar, a török és a japán is. Ezekben a nyelvekben az igék tárgya (a főnév) és az ige ragozása eltérhet egymástól. (Latinban például *dominus venit*, „az úr jön” és *dominus servum audit*, „az Úr meghallja a rabszolgákat”.)

A luvi eredetű és luviban jövevény szavak azonosítása és elkülönítése még komoly kihívást jelent a nyelvészek számára. Az ékírásos anyag hettita környezetben született, és semmi sem árulkodik arról, hogy ezekben melyik szó melyik nyelvből származik. Az ékírás írásképe egyébként is hettitizálhatta a luvi nyelvet – másképp mondva az ékírásos anyagban a hettita nyelv szabályainak és az ékírás lehetőségeinek megfelelően írták a szavakat. Norbert Oettinger 1986-ban az ékírásos luviból kifogástalan hettita fonológiát és morfológiát vezetett le. Craig Melchert ezeket a levezetéseket következetesen elutasítja. Ugyanakkor elismeri, hogy a hettita és a luvi nyelv összetett rokonsági viszonyban van egymással, nemcsak ősük lehetett közös, hanem a történelem folyamán oda-visszahatás érte mindkettőt a másik részéről. Ma már úgy tűnik, hogy a luvi nyelv hatása a hettitára sokkal mélyebb volt, mint azt a 20. század végén eredetileg feltételezték. A hettita nyelv szerkezetének változása az óhettita és a középhettita között – így például a ragok alakulása – a luvi hatása lehet.

a luvi írás és az égeikumi írások kapcsolata

phaisztoszi korong	lineáris A írás	lineáris B írás	arkalokhóri balta	luvi írás
			04,07,10	; a_2, (?)
				vagy CAPUT
				; ; vagy SIGILLUM, IUDEX, IUSTITIA, LUNA
	AB79 *zu*	*zo*		*zi*
				; ; ; SOL, SOL_3
	AB78 *qe*	*qe*		PANIS, pa_x
		ka		ROTA, *ḫara, ḫari*
	A364 B232			wa_7, wi_7
	AB74 *ze*?			ANNUS, zi_3, ; VIR, zi_2
	A322			la_2, *li, lu*
		ke		ki_x
		mi		mi_2 *a*
		di		; tu_3
		du		

		to		
	AB37 *ti*	*ti*		; *ta*$_4$, *su*, BONUS$_2$
	A318			THRONUS, MENSA
	AB05 *to* vagy AB06 *na*	*na*	13	; *na*$_2$
	AB54 *wa*	*wa*		(?)
				su$_2$, CORNU
				si$_2$
				; *li*$_2$, UNGULA
	AB80 *ma*	*ma*	08	; LEO, BESTIA, *ma* *ma*$_x$
	AB13 *me*, AB85?	*mu*		
	AB81 *ku*	*ku*		*ka*$_2$, SUB *ku*
				AVIS$_2$
				PISCIS
	AB39 *pi*	*pi*		*pi*
	AB04 *te*	*te*	09	*Telipinu*

	AB30 *ni*	*ni*		*wi*
		rai, ra_3		(?)
				ASTERISK
	AB28 *i*	*i*	02	*i*, *Tarḫunt* (?) *ḫatti*, $ḫa_2$
	AB26 *ru*, AB27 *re*	*ru*, *re*		; ru_2
				(?)
		ta		; ASINUS, *ta*
	AB66 ta_2	ta_2		ta_4, li_x
	AB76 ra_2	ra_2		*ra*
		sa		; CAPRA, sa_3
		se		
		u		*u*

Írásrendszere

Luvi nyelven kétféle írással írtak: az ékírás hettita változatával és a luvi hieroglifákkal. A luvi írásrendszert korábban a hettita nyelv hieroglif változatának tartották, ma is gyakran előfordul, hogy hettita hieroglifáknak nevezik, de ez tévedés. A fontosabb feltárt hettita levéltárak (Hattuszasz, Kanis, Szapinuva, Tapikka) mind tartalmaznak luvi nyelvemlékeket is. A hieroglif írásukból jelenleg 534 különböző jel jelentése ismert,[2] amelyek egy kis része kétbetűs szótagot, nagyobb része egy-egy komplett kifejezést jelent (vagyis szójel). Sem a képek rajzolatai, sem az írás belső logikája nem hasonlít a kortárs egyiptomi hieroglifákhoz, teljesen önálló alkotásnak tekintendő.

A két írásrendszert eltérő célokra használták. Folyóírásként az ékírást, mivel a kor írófelületén, az agyagon az ékeket sokkal könnyebb volt írni, mint a képeket. A hieroglifákat a faragást, festést igénylő felületeken alkalmazták.

Átírása

Az ékírásos anyagot a hettitával azonos módon írjuk át. A luvi hieroglifák átírása a hettita átíráshoz hasonló. Az írásrendszer félig szó-, félig szótagírás. Az ismert hangértékű jeleket dőlt kisbetűvel írják át. Azokat a hieroglifákat, amelyeknek hangértéke nem ismert, de jelentése igen, a nemzetközi megállapodás szerint dőlt nagybetűvel, latin nyelven adják meg.

Hangtana

A luvi nyelv hangtanának rekonstrukcióját az ékírásos nyelvemlékekre és más indoeurópai nyelvek hangtanának összehasonlítására alapozzák. Az alábbi táblázat a hangkészlet mássalhangzói közül legvalószínűbben jelen lévő hangokat tartalmazza. Valószínűleg voltak más mássalhangzók is, amelyeket a hettita nyelv leírására kialakított és alkalmazott ékírással nem jelölhettek. Az *š* azonos lehet a hettitában is jelen lévő *š*-szel, és valószínűleg itt is *sz*-ként olvasandó.

	bilabiálisok		**labiálisok**		**alveolárisok**		**palatálisok**		**velárisok**		**laringálisok**	
	1*	2*	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
explozívák	p	b			t	d			k	g		
nazálisok		m				n						
pergőhangok						r						
réshangok					š	z					ħ	ʕ
approximantok				w		l		y				

* 1 = zöngés, 2 = zöngétlen

Csak három magánhangzó bizonyított, az *a*, *i* és *u*, mindháromnak van rövid és hosszú változata. A magánhangzó hosszúsága sokszor a szó adott helyzetbeni jelentésére, funkciójára utal. Megfigyelhető a rotacizmus, például *īdi* → *īri* (= megy) vagy *wala* → *wara* (= meghal). A *d* hang időnként zöngésedik mássalhangzótorlódásnál, például *adtuwari* → *aztuwari* (= eszik).

Nyelvtana

A hettita nyelvhez hasonlóan a luviban sincs nemi megkülönböztetés, ehelyett élő és élettelen ragozás van. Az egyes és többes szám mellett néhány élőfőnévnek lehet kétféle többes száma, az egyszerű és kollektív többes (collectivus). Hat eset létezik, ami kevesebb a hettitánál: alanyeset (nominativus), birtokos eset

(genitivus), részes-helyhatározói eset (dativus-locativus), tárgyeset (accusativus), határozói eset (általános és eszközhatározó, ablativus-instrumentalis) és megszólító eset (vocativus).

A nyelvtan összességében még nagyon homályos. Az alábbiak nagyrészt Craig Melchert megállapításai.

Főnévragozás

Konszenzus látszik abban, hogy a *-ša/-za* végződések az egyes számú élettelen főnevek alany- és tárgyeset (nominativus-accusativus) végződése és ragja. Az élő főneveknél *-iš/-in*, kivéve az *u*-tövűeket, itt *-uš*. Az élők többes számú alanyesetvégződése *-inzi/-anzi*. Az esetragok nagyon hasonlóak a hettita ragozáshoz. Csak az alany- és tárgyesetben van különbség az élő és élettelen között.

	egyes szám	**példa**		**többes szám**	**példa**	
		luvi	**magyar**		**luvi**	**magyar**
élő alanyeset	*-iš, -uš, -in*	telipinuš	növény	*-anzi, -inzi*	telipinzi	növények növényeket
élő tárgyeset	*-n, -an*	telipinun	növényt			
élettelen alany- és tárgyeset	*-Ø, -n*	ḫar	kerék kereket	*-a, -aya*	ḫaraya	kerekek kerekeket
élő/élettelen birtokos eset	*-š, -ši*	ḫaraš	keréké	–	–	
élő/élettelen részes- és helyhatározó	*-i, -iya*	ḫariya	keréknek (keréken)[1]	*-anza*	ḫaranza	kerekeknek (kerekeken)
élő/élettelen eszköz- és általános határozó	*-ati*	ḫarašati	kerékkel[2]	*-ati*	ḫarašati	kerekekkel

[1]A magyar helyhatározói eset nem egészen felel meg a locativusnak
[2] A magyarban nincs határozói eset

Melléknévragozás

	egyes szám	**példa**		**többes szám**	**példa**	
		luvi	**magyar**		**luvi**	**magyar**
közös alanyeset	*-ašiš, -išiš*	wàšiš	jó	*-ašinzi*	wàšinzi	jók jókat
közös tárgyeset	*-ašin, -išin*	wàšin	jót			
semleges alany- és tárgyeset	*-ašanza, -išinza*	wàšanza	jó jót	*-aša, -iša*	wàša	jók jókat
részes- és helyhatározó	*-ašan, -išan*	wàšan	jónak (jón)	*-ašanza, -išanza*	wàšanza	jóknak (jókon)
eszköz- és általános határozó	*-ašati, -išati*	wàšati	jóval	*-ašati, -išati*	wàšati	jókkal

Névmások

		személyes névmás		birtokos névmás
		önállóan	**ragként**	**önállóan**
egyes szám	**én**	*amu*, *mu*	*-mu*, *-mi*	*ama-*
	te	*tu*, *ti*	*-tu*, *-ti*	*tuwa-*
	ő	*(apa-)*	*-aš*, *-ata*, *-an*, *-du*	*apaša-*
többes szám	**mi**	*anzaš*, *anza*	*-anza*	*anza-*
	ti	*unzaš*, *unza*	*-manza*	*unza-*
	ők	*(apa-)*	*-ata*, *-manza*	*apaša-*

Igeragozás

A luvi igeragozás nagyon hasonlít a hettita *-ḫi* ragozáshoz. Itt is csak jelen- és múlt idő létezik, az egyes- és többes szám, valamint a személyek az általános első-, második- és harmadik személyűek. Csak aktív igék ismertek, bár vannak jelei a középpasszív alakoknak is.

A főnévi igenév képzője: *-una*. (*Pi* = „ad”, *piuna* = adni)

		jelen	múlt	felszólító	jelen	múlt	felszólító	jelen	múlt	felszólító
egyes szám	**1**	*-wi*	*-ḫa*	–	piwi	piḫa	–	adok	adtam	(adjak)
	2	*-ši*	*-ta*	*Ø*	piši	pita	pi	adsz	adtál	adj
	3	*-ti(r)*	*-ta(r)*	*-tu(r)*	piti	pita	pitu	(ő) ad	adott	adjon
többes szám	**1**	*-mina*	*-ḫana*	–	pimina	piḫana	–	adunk	adtunk	(adjunk)
	2	*-tani*	*-tan*	*-tanu*	pitani	pitan	pitanu	adtok	adtatok	adjatok
	3	*-nti*	*-nta*	*-ntu*	pinti	pinta	pintu	adnak	adtak	adjanak

Jegyzetek

1. Thomas V. Gamkrelidze & Vaszilij V. Ivanov (1990). „Az indoeurópai nyelvek őstörténete”. *Scientific American (magyar kiadás)* (5), 77-83. o.
2. *luwian signlist* (https://web.archive.org/web/20160206203623/http://www.hethport.uni-wuerzburg.de/luwglyph/Signlist.pdf). [2016. február 6-i dátummal az eredetiből (http://www.hethport.uni-wuerzburg.de/luwglyph/Signlist.pdf) archiválva]. (Hozzáférés: 2011. május 1.)

Források

- Bryce, Trevor. *The Kingdom of the Hittites*, 2 (angol nyelven), Oxford University Press [1999] (2005). ISBN 0-19-928132-7

Külső hivatkozások

- Luvi hieroglifák listája és unicode kiosztása (https://web.archive.org/web/20160206203623/http://www.hethport.uni-wuerzburg.de/luwglyph/Signlist.pdf)
- Craig Melchert: Lexica Anatolica Volume 2. (http://www.unc.edu/~melchert/LUVLEX.pdf)

- Craig Melchert: Cuneiform Luwian Corpus (http://www.unc.edu/~melchert/CLUVIAN.pdf)
- Ancientscripts (https://web.archive.org/web/20120204033540/http://www.ancientscripts.com/luwian.html)
